

С. В. Совгіра, д.п.н, професор
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини
вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, Україна
e-mail: lab.eco@idpu.edu.ua

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

У статті відповідно до мети розкрито сутність поняття «екологічна культура» під якою розуміємо якісно нову культуру особистості, що наповнює її відносини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним (в залежності від рівня екологічної культури) змістом. У дослідженні використано метод – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, метод узагальнення та класифікації, на основі яких визначено компоненти екологічної культури майбутніх фахівців: світоглядний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний-практичний; рефлексивний. Досліджено компонентний склад екологічної культури майбутніх фахівців як результату інтеграції екологічної та професійної освіти. Визначено критерії сформованості екологічної культури майбутніх фахівців: сформованість еколого-професійної спрямованості особистості, сформованість професійно важливих (значущих) якостей, що визначаються специфікою еколого-професійної діяльності, сформованість акмеологічних інваріантів професіоналізму. Розкриті компоненти та відповідні критерії сприятимуть проведенню експериментальних досліджень з визначення рівнів сформованості екологічної культури майбутніх фахівців.

Ключові слова: екологічна культура, майбутні фахівці, екологічна освіта, компоненти, критерії, світогляд, цінності, мотиви, рефлексія.

Постановка проблеми. У сучасному, складному, повному суперечливих тенденцій світі екологічні проблеми набули глобального масштабу. Вони загрожують самим основам цивілізації та значною мірою визначають можливості виживання людства. Усвідомлення молодим поколінням екологічних проблем становить важливий аспект сучасності.

Все більше фахівців різних галузей наукового знання визнають сьогодні, що екологічна криза сучасної цивілізації є по суті кризою гуманітарною, яка має аксіологічне, культурологічне, онтологічне підґрунтя; кризою антропоцентричного світогляду, культури споживання, природокористування.

Формування екологічної культури, екологічного світогляду та екологічної компетентності особистості є основною метою побудови системи освіти та підготовки громадян із високим рівнем екологічних знань, про що наголошено в Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Стратегії ЄЕК ООН освіти для збалансованого розвитку (2005), «Національній стратегії роз-

витку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013), саміті ООН зі збалансованого розвитку (2015) тощо.

З огляду на динаміку сучасної філософсько-культурологічної картини світу в оцінці причин глобальної екологічної кризи, міжнародні пріоритети сталого розвитку, тенденції гуманітаризації професійної освіти і екологічні пріоритети соціально-економічного розвитку України, необхідно приділити особливу увагу формуванню екологічної культури студентів вищих навчальних закладів.

Мета – розкрити сутність поняття «екологічна культура», визначити та схарактеризувати компоненти та критерії екологічної культури майбутніх фахівців.

Методи. У дослідженні використано теоретичні методи – аналіз наукових джерел із проблеми дослідження, узагальнення та класифікації, що дало змогу визначити та схарактеризувати компоненти та критерії екологічної культури майбутніх фахівців.

Аналіз досліджень та публікацій за темою. Аналіз наукової літератури (О. Анісімов, І. Вагнер, О. Дзятковська, Д. Єрмаков, А. Захлебний, В. Крисаченко, Н. Лисенко, А. Лук'янова, І. Мазур, О. Матейок, Р. Науменко, А. Руденко, Г. Тарасенко, В. Шарко, О. Яницький, В. Ясвін) показав, що дослідники пов'язують необхідність формування екологічної культури молоді з реакцією на глобальну екологічну кризу та вважають, що збереження життя на Землі залежить безпосередньо від рівня і темпів виховання екологічної культури в молоді, суспільства в цілому.

У сучасних педагогічних дослідженнях (Н. Авраменко, В. Барановська, О. Бондар, О. Єресько, Є. Желібо, В. Козлячков, О. Колонькова, А. Курняк, О. Лабезна, О. Пруцакова, Н. Пустовіт, К. Шилін) здійснюються спроби проектування та апробації компетентнісних моделей екологічної освіти, формування екологічної культури майбутніх фахівців. Науковці вважають, що екологічна культура виявляється в систематичному прийнятті рішень щодо врахування екологічних наслідків власної діяльності, що чинить певний вплив на довкілля. Основою екологічної культури вважають екологічні знання, досвід практичної діяльності в довкіллі.

У нашому дослідженні екологічну культуру потрактуємо як якісно нову культуру особистості, що наповнює її відносини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним (в залежності від рівня екологічної культури) змістом.

Основні результати та їх аналіз. Враховуючи сказане вище, з огляду на основні положення філософсько-психологічної теорії діяльності, а також зміст культурологічного підходу в якості основних компонентів екологічної культури майбутніх фахівців, виділимо такі: світоглядний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний-практичний; рефлексивний. Зміст компонентів екологічної культури майбутніх фахівців відображено в табл. 1.

Таблиця 1

*Екологічна культура майбутніх фахівців
як результат інтеграції екологічної та професійної освіти
(компонентний склад)*

Компоненти	Екологічна освіта	Інтеграція екологічної та професійної освіти	Професійна освіта
світоглядний	усвідомлення себе як суб'єкта розвитку природи.	еколого-професійний світогляд як компетенція усвідомлення себе як суб'єкта розвитку культури, який транслює гуманітарні цінності і сенси.	усвідомлення себе як суб'єкта професійної діяльності.
мотиваційний	мотивація як поєднання інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, що спонукають до здійснення еколого-орієнтованої діяльності.	еколого-професійна мотивація як компетенція, що включає сукупність мотивів, які спонукають особистість до еколого-професійної діяльності.	мотивація як стійка система інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій, що сприяють успішній професійній діяльності фахівця.
когнітивний	система екологічних знань: - емпіричні знання - теоретичні знання	система професійно-орієнтованих екологічних знань як компетенція, що включає систему емпіричних і теоретичних конструктів, об'єднаних в екосистемну пізнавальну модель.	система професійних знань: - дескриптивні знання - прескриптивні знання
діяльнісно-практичний	еколого-орієнтована діяльність як цілеспрямована активність особистості щодо практичного застосування екологічних знань у вирішенні екологічних проблем, практичному поліпшенні стану навколишнього середовища.	готовність до еколого-професійної діяльності як компетенція, спрямована на попередню активізацію особистості, що включає усвідомлення своїх цілей, оцінку наявних умов, визначення найбільш ймовірних способів еколого орієнтованих дій у професійній сфері.	професійна діяльність як цілеспрямована активність особистості в професійній сфері.
рефлексивний	рефлексія як процес самопізнання особистістю свого внутрішнього психічного стану, пов'язаного з результатами еколого-орієнтованої діяльності.	здатність до еколого-професійної рефлексії як компетенція, спрямована на осмислення професійної діяльності в її екологічному аспекті. Результатом еколого-професійної рефлексії виступає самооцінка і самокорекція професійної діяльності з урахуванням екологічного аспекту.	рефлексія як процес самопізнання особистістю свого внутрішнього психічного стану, пов'язаного з результатами професійної діяльності.

Аналіз таблиці показав, що у загальній концепції професійної підготовки майбутніх фахівців екологічна освіта є цілеспрямованим процесом формування екологічної культури майбутнього фахівця.

Розкриємо сутність кожного компонента екологічної культури майбутнього фахівця.

Світоглядний компонент екологічної культури майбутнього фахівця виокремлений на основі того, що сучасні екологічні проблеми мають чітко виражену світоглядну спрямованість, залежно від переконань кожної людини.

За визначенням А. Іващенко, В. Панова, А. Гагаріна, екологоорієнтований світогляд – «стійка система поглядів і переконань особистості на природу, на взаємовідношення природи і суспільства, на планету як середовище проживання людства, способи пізнання світу, на усвідомлення людиною себе як суб'єкта розвитку природи» [11, с. 123]. На їх думку, екологоорієнтований світогляд виступає важливим компонентом екологічної культури особистості.

У нашому розумінні екологічний світогляд – це система взаємопов'язаних компонентів: узагальненої сукупності екологічних поглядів, знань, цінностей, духовності, переконань, практичних настанов, що визначають розуміння особистістю цілісності та єдності природного й соціального буття, місця в ньому людини разом із життєвими природовідповідними позиціями, програмами та іншими складниками поведінки, які в комплексі формують у неї екологічно орієнтовану життєву позицію, спонукають її до активної природоохоронної роботи.

Провідними компонентами світогляду особистості виступають цінності. Категорія «цінність» співвідноситься з категорією «світогляд» як частина і ціле. Цінності визначаються в філософському словнику як «специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро, зло, прекрасне і потворне, укладені в явища суспільного життя і природи). Зовні цінності виступають як властивості предмета або явища, проте вони притаманні йому не від природи, не просто в силу внутрішньої структури об'єкта самого по собі, а тому, що він залучений в сферу суспільного буття людини і став носієм певних соціальних відносин» [18].

В індивідуальній системі цінностей особистості особливо виділяються ціннісні орієнтації. Ціннісні орієнтації особистості, в свою чергу, співвідносяться з цінностями як частина і ціле. Ціннісні орієнтації розглядаються в новітньому філософському словнику як «елементи внутрішньої (диспозиційної) структури особистості, сформовані і закріплені життєвим досвідом індивіда в ході процесів соціалізації та соціальної адаптації, що відмежовують значуще (істотне для даної людини) від незначного (несуттєвого) через (не) прийняття особистістю певних цінностей, усвідомлюваних як рамки (горизонту) граничних смислів і основоположних цілей життя, а також визначають прийнятні засоби їх реалізації» [16].

Отже, ціннісні орієнтації виступають як найважливіший фактор мотивації будь-якої діяльності.

Вищою формою спрямованості особистості, в структуру якої входять світогляд, цінності і ціннісні орієнтації, виступають переконання, які тісно пов'язані з інтелектуальними, емоційно-вольовими, рефлексивними особливостями і здібностями особистості.

Розвиток емоційної сфери, становлення морально-етичних переконань – складний процес, що володіє певною інерцією. Досить важко отримати помітні зміни в світогляді за короткий термін навчання у ВНЗ, і результати можуть мати відстрочений у часі характер. Для формування позначених якостей особистості можна використовувати теми на заняттях, такі як «Екологічна педагогіка та психологія», «Сталий розвиток і біоетика», «Антропоекологія» та ін. Ефективними є безпосередні контакти з природою, для яких можна використовувати виробничі практики або спеціально організовані екскурсії.

Таким чином, світоглядний компонент екологічної культури майбутнього фахівця, виступаючи результатом інтеграції процесів екологічної та професійної освіти, включає в себе: здатності усвідомлювати себе як суб'єкта розвитку культури, який транслює гуманітарні цінності і смисли; усвідомлювати й інтерпретувати стратегічні цілі буття людини; осмислювати навколишню дійсність як нелінійну, нерівноважну, відкриту систему.

Мотиваційний компонент екологічної культури «єднає інтереси й потреби суспільної діяльності, систему ціннісних орієнтацій, які відповідають вищим потребам особистості, оцінні судження особистості, її соціальні установки».

Мотивація в сучасній науці розглядається в декількох аспектах: «Мотивація – сили, що діють на організм ззовні і зсередини, які ініціюють і направляють поведінку» [6]; «Мотивація – комплекс імперативних спонукань до активності, що виникають в даній психіці під впливом її внутрішніх причин і / або у відповідь на роздратування і стимули, що приходять із зовнішнього середовища, і що визначають спрямованість і зміст подальшої активності суб'єкта (особистості, групи)» [8].

А. Вербицький під мотиваційним компонентом професійної компетентності особистості розуміє спонукання до практичної діяльності в даній професійній сфері і до її вдосконалення [5, с. 232].

Мотиваційний компонент екологічної компетентності, як вважають А. Гагарін, С. Глазачов [7] передбачає таке поєднання інтересів, ціннісних орієнтацій потреб і установок, які спонукують особистість до еколого-орієнтованої діяльності. Авторами звертається увага на те, що наявність екологічно значущих якостей (емпатійність, відповідальність, ініціативність та ін.) визначає провідні ціннісні орієнтації у свідомості особистості: усвідомлення необхідності збереження природного середовища як найважливішої цінності; переконаність у власній причетності до захисту і поліпшення навколишнього середовища; розуміння суспільної значимості еколого-орієнтованої діяльності; потреба активної участі в еколого-орієнтованої діяльності тощо.

В науці визначено, що в складі мотивації діяльності провідне місце займають потреби. Нами розроблена «піраміда по-

треб» (від «дуже низького» до «дуже високого» рівня) щодо потреб в галузі еколого-професійної діяльності як одного з компонентів екологічної культури майбутнього фахівця на основі теорії потреб А. Маслоу і з урахуванням «ступенів потреб», описаних О. Анісімовим, С. Глазачовим [2]. Вибудовуючи зміст рівнів «піраміди потреб», ми враховували той факт, що еколого-професійна діяльність є формою активності особистості в професійній сфері, спрямовану на перетворення навколишньої дійсності і самого себе й засновану на цінностях і сенсах екологічної культури. Зміст рівнів «піраміди потреб» включає в себе:

- участь в еколого-професійній діяльності з метою задоволення основних фізіологічних потреб (їжа, питна вода, енергетичні і мінеральні ресурси);
- участь в еколого-професійній діяльності з метою забезпечення безпечного існування в майбутньому (вирішення проблеми загрози глобальної екологічної катастрофи);
- участь в еколого-професійній діяльності як реалізація потреби в приналежності до соціальної групи («зелених», «захисників природи» тощо);
- участь в еколого-професійній діяльності як прагнення до поваги і визнання в суспільстві;
- участь в еколого-професійній діяльності як форма творчого самовираження, самореалізації в професійній діяльності через самовизначення і самоактуалізацію змісту екологічної культури.

Отже, еколого-професійна мотивація є сукупністю мотивів, які спонукають особистість до еколого-професійної діяльності. Вищий рівень в ієрархії мотивів займає потреба особистості в самореалізації в професійній діяльності через самовизначення (еколого-професійна діяльність як мотив для професійного самовдосконалення) і самоактуалізацію (еколого-професійна рефлексія як потреба осмислення професійної діяльності в її екологічному аспекті) змісту екологічної культури.

Процес вибору суб'єктом мотивів і цілей його діяльності на першому етапі представлений в переживанні. У переживаннях виявляється рівень розвитку людини, її психологічна і професійна зрілість.

Мотиваційний компонент екологічної культури, виступаючи результатом інтеграції екологічної та професійної освіти, включає в себе: усвідомлення потреби в накопиченні, систематизації та застосуванні екологічних знань; усвідомленні потреби мати екологічно значимі переконання і ціннісні орієнтації; усвідомлення потреби в екологічно значимій професійній діяльності.

Когнітивний компонент включає два аспекти: пізнання самого себе й іншого; набуття аналітико-синтетичних умінь оцінки інформації екологічного змісту або екологічного спрямування. Пізнання самого себе та іншого, об'єктивна оцінка міжособистісних відносин дозволяють вибудовувати правильну картину світу. У той же час пізнання світу неможливо без набуття інструментальних умінь пізнання (знаходження інформації, її перероб-

ки, систематизації, правильного аналізу). Отже, мова йде про набуття навичок пізнавальної діяльності, які, заломлюючись крізь призму індивідуальності студента, набувають рис індивідуально-го стилю пізнавальної діяльності.

Цей процес можливий в рамках навчально-пізнавальної діяльності, використовуючи чотири блоки варіантів викладання фахових дисциплін:

- навчально-інформаційні основи діяльності;
- навчально-організаційні основи діяльності;
- навчально-інтелектуальні основи пізнавальної діяльності;
- навчально-комунікативні основи діяльності.

Блок навчально-інформаційних основ діяльності у процесі вивчення фахової дисципліни спрямований на формування навичок бібліографічної компетенції, а саме: принципи роботи з книгою; робота з довідково-бібліографічними джерелами; навички та вміння накопичувати і систематизувати літературу тощо.

Блок навчально-організаційних основ діяльності сприяє виробленню раціональних видів навчально-пізнавальної діяльності, до яких ми віднесли вміння працювати на всіх видах занять протягом навчального року. Така робота включає: правильне слухання, ведення опорних слів, смислових доказів; способи конспектування, вироблення навичок використання опорних слів, слів-символів, загальноприйнятих і індивідуальних скорочень тощо.

Блок навчально-інтелектуальних основ пізнавальної діяльності сприяє розвитку психічних пізнавальних процесів (уваги, пам'яті, мислення), які в поєднанні з першими і забезпечують вироблення індивідуального стилю пізнавальної діяльності. Тому необхідні навчально-виховні зусилля спрямовані на розвиток навичок концентрації уваги, навчання раціональним способом повторення і відтворення матеріалу, заснованих на закономірностях мислення і способів саморегуляції, розвитку волі і уваги.

Блок навчально-комунікативних основ діяльності передбачає вироблення навичок в таких видах діяльності, спеціально організованих в навчально-виховному процесі ВНЗ: мовна комунікація; усунення недоліків в спілкуванні; ознайомлення із зразками невербального спілкування; рольові ігри; вміння вести дискусію, методи спільної розумової діяльності; тренінги міжособистісного спілкування тощо.

Когнітивний компонент екологічної культури включає в себе: знання, що формують переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, пов'язані з екологічною культурою особистості (абстрактно-філософський теоретичний рівень); знання, що формують систему уявлень про природничу картину світу (предметний теоретичний рівень); знання, що формують систему практичних умінь, необхідних для екологічно безпечної професійної діяльності (предметний емпіричний рівень); знання, що формують особисте ставлення до результатів професійної діяльності з урахуванням екологічного аспекту (екзистенційний емпіричний рівень).

Еколого-професійні знання визначаємо як систему емпіричних і теоретичних конструктів, об'єднаних в екосистемну пізна-

вальну модель, головною властивістю якої виступає гносеологічна основа для вироблення особистістю екосистемного типу мислення і пізнання навколишньої дійсності.

Діяльнісно-практичний компонент екологічної культури майбутнього фахівця забезпечує формування та розвиток професійно-екологічних умінь і навичок, оволодіння ресурсозберігаючими технологіями, а також технологіями комплексного і повторного використання відновлюваних і невідновлюваних ресурсів.

Як показали наші дослідження, діяльнісно-практичний компонент найбільшою мірою прийнятний для розвитку навичок проєктної діяльності в професійно-екологічній діяльності. Для прикладу наведемо кілька тем, які використані з метою педагогічного експерименту: гідрологічний вплив русел річок, спрямованих підземним штучним руслом, на міцність фундаментів будівель і споруд; використання різних видів макрофітів в біологічному очищенні води; комплексна оцінка викидів в атмосферу від різних промислових об'єктів; «екологічно чиста» промислова енергетика тощо.

Діяльнісно-практичний компонент екологічної культури майбутнього фахівця включає зміст і технології еколоґо-професійної діяльності, форми активності особистості в професійній сфері, спрямованої на перетворення навколишньої дійсності і самого себе, заснованої на цінностях і сенсах екологічної культури.

Еколоґо-професійна діяльність як результат інтеграції компонентів екологічної та професійної освіти включає в себе: володіння вміннями і навичками практичної реалізації системи еколоґо-професійних знань у професійній діяльності; володіння методами і технологіями саморозвитку пізнавальної, емоційно-вольової, мотиваційно-потребнісної сфер, активізації особистої пізнавальної діяльності, спрямованої на самоосвіту, підвищення індивідуального культурного рівня; наявність індивідуального досвіду реалізації еколоґо-професійних знань у професійній діяльності.

Рефлексивний компонент екологічної культури майбутнього фахівця є обов'язковою умовою ефективності еколоґо-професійної діяльності. Еколоґо-професійна рефлексія визначена нами як процес самопізнання особистістю свого внутрішнього психічного стану, пов'язаного з результатами еколоґо-професійної діяльності. Результатами еколоґо-професійної рефлексії виступають самооцінка і самокорекція. Еколоґо-професійна рефлексія в моделі формування екологічної культури студентів включає: здатність усвідомлювати результати своєї професійної діяльності, враховуючи включеність в неї цінностей екологічної культури; здатність до моделювання та організації своєї професійної діяльності з урахуванням результатів еколоґо-професійної рефлексії.

При розробці рефлексивного компонента екологічної культури майбутнього фахівця ми спиралися на ідеї О. Анісімова, С. Глазачева про те, що загальна лінія суб'єктивних змін, проєктована в освітній системі взагалі і ВНЗ зокрема є сутністю зміни механізму рефлексивної самоорганізації: «Разом з виділенням акценту на самій суб'єктивності, виділенням «психологічної реф-

лексії», відкривається перехід до чіткого розрізнення «індивідуальних», «суб'єктних» і «особистісних» якостей. Це розрізнення особливо важливо при внесенні акмеологічного аспекту, пов'язаного з формуванням і використанням суб'єктивного креативного потенціалу в максимальному самовираженні людини в діяльності і отримання найвищих результатів. Тим самим, в освітньому процесі зростання механізму рефлексивної самоорганізації має забезпечити не тільки надійне вирішення типових професійних завдань і проблем, але і створити потенціал найбільшого особистісного самовираження, самореалізації, досягнення індивідуального і групового, командного «акме» у майбутній професійній діяльності» [3, с. 7].

Рефлексивний компонент екологічної культури, виступаючи результатом інтеграції екологічної та професійної освіти, включає: усвідомлення потреби в еколого-професійної рефлексії як процесі самопізнання особистістю свого внутрішнього психічного стану, пов'язаного з результатами еколого-професійної діяльності, володіння технологією еколого-професійної рефлексії, спрямованої на самооцінку і самокорекцію еколого-професійної діяльності.

Для якісної і кількісної характеристики екологічної культури, а також для діагностики особистісних змін в процесі формування екологічної культури студентів розроблені критерії, які дозволяють якісно оцінити зміни в особистісному розвитку студентів у процесі формування у них досліджуваного феномена.

Важливим моментом в нашому дослідженні є те, що розроблені критерії дозволяють не тільки діагностувати показник сформованості у студентів екологічної культури в процесі її становлення як особистісного феномена, а й управляти і оптимізувати даний процес.

Визначимо та схарактеризуємо критерії сформованості екологічної культури майбутніх фахівців:

Критерій 1. Сформованість еколого-професійної спрямованості особистості. Цей критерій характеризується такими показниками особистісно-професійного розвитку фахівця: потреба в самореалізації через еколого-професійну діяльність (інтеграція рефлексивного компонента); прагнення до підвищення кваліфікації в сфері екологічної освіти (інтеграція мотиваційного компонента); здатність і готовність до інноваційної, самостійної проектної еколого-професійної діяльності (інтеграція діяльнісно-практичного компонента); накопичення обсягу екологічних знань (інтеграція когнітивного компонента).

Потреба в самореалізації через еколого-професійну діяльність є результатом суперечності між наявним рівнем особистісно-професійного розвитку і адекватним сприйняттям можливостей професійного середовища.

Прагнення до підвищення кваліфікації в сфері екологічної освіти виступає як усвідомлена можливість розв'язання суперечності між існуючим і необхідним соціокультурним досвідом, необхідним для самореалізації.

Готовність до інноваційної, самостійної проектної еколого-професійної діяльності є психологічною готовністю до творчої активності в професійній сфері через перетворення себе і навколишньої дійсності, дотримуючись екологічних принципів.

Критерій 2. Сформованість професійно важливих (значущих) якостей, що визначаються специфікою еколого-професійної діяльності. В якості основних професійно-важливих якостей особистості, які визначаються специфікою еколого-професійної діяльності, виступають: гуманність (включаючи емпатійність); антиципація як передбачення результатів еколого-професійної діяльності; креативність; висока мотивація досягнень; відповідальність за результати еколого-професійної діяльності.

Гуманність є актуалізацією морально-духовної сутності людини, що дозволяє їй розкривати свій особистісний потенціал, розвивати свої найкращі якості, пов'язані зі ставленням до інших людей – повага, довіра, емпатія (співпереживання, співчуття), турбота, любов тощо. Розвиток цієї якості у майбутнього фахівця є необхідною умовою ефективності його майбутньої професійної діяльності, оскільки освоєння культурного досвіду, його подальше застосування і подальше прагнення до саморозвитку, саморегуляції і самоорганізації повинні бути обов'язково підпорядковані високим ідеалам гуманізму та їх відображення в особистості.

Антиципація як передбачення результатів еколого-професійної діяльності є однією з найважливіших професійно-важливих якостей особистості фахівця, що зумовлено, в першу чергу специфікою впливу екологічно значущих рішень на стан навколишнього середовища, і, в результаті, на саму людину. Антиципація (від лат. *Anticipo* – передбачення) визначається в сучасній науці як «здатність організму передбачати події, пристосовуватися до очікуваних подразників і ситуацій; уявлення людиною результатів своїх дій ще до їх здійснення. Поняття антиципації тісно пов'язане з поняттями адаптації та випереджаючого відображення» [9].

Креативність (від лат. *Creatio* – творення) розглядається як «здатність до розумових перетворень і творчості, дуже близьке за змістом до поняття «творче мислення». Спочатку креативність розглядалася як функція інтелекту, а рівень розвитку інтелекту ототожнювався з рівнем розвитку креативності. Згодом з'ясувалося, що рівень інтелекту корелює з креативністю лише до певної межі, а надто високий інтелект перешкоджає креативності. В даний час креативність розглядається як несвідома по відношенню до інтелекту функція цілісної особистості, що залежить від цілого комплексу її психологічних характеристик. Відповідно, центральний напрям у вивченні креативності – виявлення особистісних якостей, з якими вона пов'язана» [9].

Отже, під креативністю в професійній галузі розумітимемо здатність нестандартно підходити до вирішення професійних завдань, оригінально проектувати професійну діяльність. Дуже важливо врахувати і той факт, що креативність включає в себе не тільки створення нових способів вирішення проблем, але і сам процес проблематизації навколишньої дійсності. Проблематизація є знаходження проблем, їх постановки, виявлення головних і другорядних проблем, що визначає ефективність професійної діяльності. У ставленні до еколого-професійної діяльності такий аспект креатив-

ності як професійно важливої (значимої) якості особистості набуває вирішального значення. Бачення екологічної проблематики, її розробка в професійній сфері (як в теоретичному, так і в практичному аспектах) визначають специфіку екологічної культури.

На думку А. Деркача [1], розкриття творчого потенціалу особистості, творчої самореалізації у професійній діяльності є важливою запорукою зростання професіоналізму особистості. Вчений вважає, що креативність особистості обов'язково реалізується в професійній діяльності, творчому пошуку нових, більш ефективних способів вирішення завдань, нетривіальних висновках. А. Деркач також зазначає, що методів розвитку креативності особистості, в психології існує чимало: «одні з них пов'язані зі зростанням рефлексивної культури, інші – зі стимулюванням особливого психічного стану творчої активності – натхнення, треті – із застосуванням методів активізації пошуку ідей, четверті – з розвитком імажинативних здібностей, п'яті – з пошуком внутрішніх спонукальних причин активізації творчої активності. Важливо відзначити, що всі вони сприяють творчій самореалізації та зростанню професіоналізму особистості та можуть без обмеження застосовуватися в акмеологічній практиці» [1, с. 58].

Висока мотивація досягнень екологічно значущих цілей як професійно важлива (значуща) якість особистості характеризує цілеспрямованість особистості, пов'язану з її потребою добиватися успіхів і уникати невдач. Мотивація досягнень як система спонукальних мотивів являє собою прагнення особистості до професійного росту, до реалізації своїх можливостей, максимального розкриття своїх здібностей в професійній сфері. Висока мотивація досягнень передбачає пошук нових шляхів саморозвитку, самовдосконалення, стимулює подолання перешкод на шляху особистісно-професійного розвитку. Ідея інтеграції екологічної та професійної освіти в повній мірі реалізується в означеному показнику, оскільки характеризує ступінь сформованості системи професійно важливих якостей особистості через розвиток мотивації до досягнення екологічно значущих результатів професійної діяльності.

Відповідальність за результати еколого-професійної діяльності є професійно важливою якістю особистості фахівця, що характеризує високий рівень розвитку професійної самосвідомості. Важливо зауважити, що велике значення має як здатність і готовність (усвідомлення відповідальності) нести покладену відповідальність у професійній діяльності, так і прагнення до відповідальності, відсутність конформізму при розподілі ділянок роботи, що вимагають відповідального ставлення. Остання обставина набуває особливого сенсу в відношенні екологічного спрямування професійної діяльності, оскільки має на увазі довгострокову перспективу впливу прийнятих рішень.

Критерій 3. Сформованість акмеологічних інваріантів професіоналізму. Основними показниками цього критерію виступають: еколого-професійний саморозвиток; еколого-професійна саморегуляція; еколого-професійна самоорганізація.

Еколого-професійний саморозвиток визначається нами як усвідомлене цілеспрямоване прагнення особистості до безперервної актуалізації свого особистісно-професійного потенціалу, що реалізується в еколого-професійній діяльності. Еколого-професійний саморозвиток, на нашу думку, є самостійним якісним перетворення своїх здібностей, умінь, компетенцій в результаті залучення в професійну діяльність (завдяки еколого-професійній діяльності) і, в результаті, удосконалюючи саму діяльність. Таким чином, еколого-професійний саморозвиток є результатом діалектичної єдності в розвитку особистісної та професійної сфер, являючи собою безперервний динамічний процес.

Еколого-професійна саморегуляція є здатністю фахівця до діяльнісної мобілізації особистісних сфер, що є результатом самостійного проектування індивідуальної програми для досягнення конкретної мети еколого-професійної діяльності. Структура саморегуляції як психологічного феномена характеризується, згідно з прийнятими визначеннями, наявністю регуляційного контуру, показники ефективності якого включають установки для саморегуляції, засновані на психологічних механізмах зворотного зв'язку.

Еколого-професійна самоорганізація являє собою акмеологічний інваріант професіоналізму, заснований на рефлексії еколого-професійної діяльності. Під рефлексією розуміємо проблемне переосмислення своєї діяльності з урахуванням співвіднесення заданих ціннісно-сміслових установок із отриманими результатами еколого-професійної діяльності. Рівень розвитку еколого-професійної рефлексії виступає в якості однієї з основних умов залучення студентів до процесу освоєння технології проектування індивідуального еколого-професійного освітнього простору. Результатом рефлексії в такому випадку виступає розвиток світоглядної сфери особистості, заснований на свідомому індивідуальному проектуванні вирішення проблем – протиріч, що перешкоджають вибудовуванню інтеріоризованого ідеального зразка професійної діяльності. Еколого-професійна самоорганізація як результат еколого-професійної рефлексії є безперервним процесом професійного самовдосконалення (поряд з еколого-професійним саморозвитком та еколого-професійною саморегуляцією). Головними психологічними механізмами самоорганізації виступають самооцінка і самокорекція.

Отже, провідним критерієм сформованості екологічної культури майбутнього фахівця, який визначає якість інших складових, виступає критерій розвитку акмеологічних інваріантів професіоналізму. Цей критерій відображає результати інтеграції екологічної та професійної освіти – синергії. Синергія є процесом і результатом об'єднання змістовно-функціонального потенціалу екологічної та професійної освіти. Синергетичним ефектом є поява нових емерджентних (системних) якостей (показників розвитку акмеологічних інваріантів професіоналізму: еколого-професійного саморозвитку, еколого-професійної саморегуляції і еколого-професійної самоорганізації), що характеризують сутність екологічної культури майбутнього фахівця.

Висновки. Під поняттям «екологічна культура» розуміємо якісно нову культуру особистості, що наповнює її відносини з навколишнім соціоприродним середовищем конкретним (в залежності від рівня екологічної культури) змістом. Обґрунтовано компоненти екологічної культури майбутніх фахівців як результату інтеграції екологічної та професійної освіти: світоглядний, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісної-практичний; рефлексивний. Визначено критерії сформованості екологічної культури майбутніх фахівців: сформованість еколого-професійної спрямованості особистості, сформованість професійно важливих (значущих) якостей, що визначаються специфікою еколого-професійної діяльності, сформованість акмеологічних інваріантів професіоналізму.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні експериментальних досліджень з визначення рівнів сформованості екологічної культури майбутніх фахівців.

Список використаних джерел:

1. Деркач А. Акмеология : учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Анисимов О. С. Механизмы рефлексивной самоорганизации формирования экологической культуры / О. С. Анисимов, С. Н. Глазачев // Вестник МГГУ им. М. А.Шолохова. Серия «Социально-экологические технологии». – М. : РИЦ МГГУ им. М. А. Шолохова, 2011. – №1. – С. 7-19.
3. Анисимов О. С. Модельные аспекты формирования экологической культуры личности / О. С. Анисимов, С. Н. Глазачев // Вестник Государственного университета управления. – 2001. – №16. – С. 4-9.
4. Бондар О. І. Екологічна освіта для сталого розвитку у запитаннях та відповідях : науково-методичний посібник для вчителів / О. І. Бондар, В. Є. Барановська, О. В. Єресько ; за ред. О. І. Бондаря. – Херсон : Гринь Д. С., 2015. – 228 с.
5. Вербицкий А. А. Инварианты профессионализма: проблемы формирования : монография / А. А. Вербицкий, М. Д. Ильязова. – М. : Логос, 2011. – 288 с.
6. Вердербер Р. Психология общения [Электронный ресурс] / Р. Вердербер, К. Вердербер. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/789>.
7. Гагарин А. В. Экологическая акмеология: педагогическая адаптация : учебное пособие / А. В. Гагарин, С. Н. Глазачев. – М., 2012. – 240 с.
8. Глоссарий по политической психологии [Электронный ресурс]. – М. : РУДН, 2003. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/8>.
9. Душков Б. А. Энциклопедический словарь: Психология труда, управления, инженерная психология и эргономика [Электронный ресурс] / Б. А. Душков, А. В. Королев, Б. А. Смирнов. – 2005. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/896>.
10. Желібо Є. П. Підвищення екологічної культури населення як складової стійкого розвитку держави / Є. П. Желібо, Н. Л. Авраменко // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Наука і освіта – 2002» – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2002. – Т. 2. – С. 19-20.
11. Иващенко А. В. Экологоориентированное мировоззрение личности : монография / А. В. Иващенко, В. И. Панов, А. В. Гагарин. – М. : Изд-во РУДН, 2008. – 422 с.
12. Когай Е. А. Экологическая парадигма культуры и образования / Е. А. Когай // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – №4. – С. 18-19.

13. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.
14. Кужанова Н. И. Формирование экологической культуры будущих специалистов в образовательной среде технического вуза : дисс. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 / Н. И. Кужанова. – Великий Новгород, 2004 – 342 с.
15. Лабезна О. М. Формування екологічної культури особистості: до постановки проблеми / О. М. Лабезна // Проблеми вищої педагогічної освіти у світі і рідній Україні // Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – Ч. 2. – С. 209-211.
16. Новейший философский словарь [Электронный ресурс] / сост. А. А. Грицанов, 1998. – Режим доступа: <http://terme.ru>.
17. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук / С. В. Совгіра. – Луганськ, 2009. – 40 с.
18. Философский энциклопедический словарь [Электронный ресурс] / ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. – 2003. – Режим доступа: <http://www.terme.ru/dictionary/184>.
19. Формування екологічно доцільної поведінки школярів : [навч.-метод. посібник] / Н. А. Пустовіт, О. О. Колонькова, О. Л. Пруцакова. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 140 с.
20. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики / Л. М. Курняк // Нова парадигма: Філософія. Соціологія. Політологія: Журнал наукових праць. – Київ : НПУ, 2006. – Вип. 55. – С. 65-71.

References:

1. Derkach A. Akmeologiya [Acmeology] / A. Derkach, V. Zazykin. – SPb. : Piter, 2003. – 256 p. [in Russia].
2. Anisimov O. S. Mekhanizmy refleksivnoy samoorganizatsii formirovaniya ekologicheskoy kultury [Mechanisms of reflexive self-organization of formation of ecological culture] / O. S. Anisimov // Bulletin of MGU after them. MA Sholokhova. Series of Socio-Ecological Technologies. – Moscow : RITs MGGU im. M. A. Sholokhova, 2011. – №1. – P. 7-19. [in Russia].
3. Anisimov O. S. Modelnye aspekty formirovaniya ekologicheskoy kultury lichnosti [Model aspects of formation of ecological culture of the person] / O. S. Anisimov, S. N. Glazachev // Bulletin of the State University of Management. – 2001. – №16. – P. 4-9. [in Ukrainian].
4. Bondar O. I. Yekologichna osvita dlya stalogo rozvitku u zapitannyakh ta vidpovidyakh [Environmental education for sustainable development in questions and answers] / O. I. Bondar, V. Ye. Baranovska, O. V. Eresko. Kherson : Grin D. S., 2015. – 228 p. [in Ukrainian].
5. Verbitsky A. A. Invarianty professionalizma: problemy formirovaniya [Invariants of professionalism: problems of formation] / A. A. Verbitsky, M. D. Ilyazova. – Moscow : Logos, 2011. – 288 p. [in Russia].
6. Verderber R. Psikhologiya obshcheniya [Psychology of communication] [Elektronnyy resurs] / R. Verderber. – 2003. – URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/789>. [in Russia].
7. Gagarin A. V. Ekologicheskaya akmeologiya: pedagogicheskaya adaptatsiya [Ecological acmeology: pedagogical adaptation] / A. V. Gagarin, S. N. Glazachev. – Moscow, 2012. – 240 p. [in Russia].
8. Glossariy po politicheskoy psikhologii [Glossary of Political Psychology] [Elektronnyy resurs]. – Moscow : RUDN, 2003. – URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/8>. [in Russia].
9. Dushkov B. A. Entsiklopedicheskiy slovar: Psikhologiya truda, upravleniya, inzhenernaya psikhologiya i ergonomika [Encyclopaedic dictionary:

- Psychology of labor, management, engineering psychology and ergonomics]. [Elektronnyy resurs] / B. A. Dushkov. – 2005. – URL: <http://vocabulary.ru/dictionary/896>. [in Russia].
10. Zhelibo Y. P. Pidvishchennya ekologichnoi kulturi naselennya yak skladovoi stiykogo rozvitku derzhavi [Increasing the ecological culture of the population as a component of sustainable development of the state] / Y. P. Zhelibo, N. L. Avramenko. – Dnipropetrovsk : Nauka i osvita, 2002. – T. 2. – P. 19-20. [in Ukrainian].
  11. Ivashchenko A. V. Ekologoorientirovannoe mirovozzrenie lichnosti [Ecological-oriented person's worldview] / A. V. Ivashchenko, V. I. Panov, A. V. Gagarin. – Moscow : RUDN, 2008. – 422 p. [in Russia].
  12. Kogay Ye. A. Ekologicheskaya paradigma kultury i obrazovaniya [Ecological paradigm of culture and education]. Social and humanitarian knowledge / Ye. A. Kogay. – 2002. – №4. – P. 18-19. [in Russia].
  13. Krisachenko V. S. Yekologichna kultura: teoriya i praktika [Ecological culture: theory and practice] / V. S. Krisachenko. – Kyiv : Zapovit, 1996. – 352 p. [in Ukrainian].
  14. Kuzhanova N. I. Formirovanie ekologicheskoy kultury budushchikh spetsialistov v obrazovatelnoy srede tekhnicheskogo vuza [Formation of ecological culture of future specialists in the educational environment of a technical university] / N. I. Kuzhanova. – Velikiy Novgorod, 2004. – 342 p. [in Russia].
  15. Labezna O. M. Formuvannya ekologichnoi kulturi osobistosti: do postanovki problemi [Formation of the ecological culture of the person: to the problem] / O. M. Labezna // Problems of higher pedagogical education in the light of the decisions of the Second All-Ukrainian Congress of Education Workers. – Kyiv : NPU im. M.P. Dragomanova, 2002. – Ch. 2. – P. 209-211. [in Ukrainian].
  16. Noveyshiy filosofskiy slovar. [The newest philosophical dictionary] [Elektronnyy resurs]. – 1998. – URL: <http://terme.ru>. [in Russia].
  17. Sovgira S. V. Teoretiko-metodichni osnovi formuvannya ekologichnogo svitoglyadu maybutnikh uchiteliv u vishchikh pedagogichnikh navchalnikh zakladakh [Theoretical and methodological foundations of the formation of the ecological outlooks of future teachers in higher pedagogical educational institutions] / S. V. Sovgira. – Lugansk, 2009. – 40 p. [in Ukrainian].
  18. Filosofskiy entsiklopedicheskii slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary] [Elektronnyy resurs]. – 2003. – URL: <http://www.terme.ru/dictionary/184>. [in Russia].
  19. Pustovit N. A. Formuvannya ekologichno dotsilnoi povedinki shkolyariv [Formation of environmentally expedient behavior of schoolchildren]: [nauk.-metod. posibnik] / N. A. Pustovit, O. O. Kolonkova, O. L. Prutsakova. – Kirovograd : Imeks-LTD, 2014. – 140 p. [in Ukrainian].
  20. Kurnyak L. M. Formuvannya ekologichnoi kulturi yak prioritet suchasnoi osvitnoi politiki [Formation of ecological culture as a priority of modern educational policy] / L. M. Kurnyak // New paradigm: Philosophy. Sociology. Political Science: Journal of Scientific Papers. – Kyiv : NPU, 2006. – Output. 55. – P. 65-71. [in Ukrainian].

S. V. Sovgira, D. Sc., professor
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
st. Sadova, 2, Uman, 20300, Ukraine
e-mail: lab.eco@udpu.edu.ua

CHARACTERISTICS OF THE ENVIRONMENTAL CULTURE COMPONENTS OF FUTURE EXPERTS

In the article in accordance with the purpose the essence of the concept «ecological culture» is described, which means a qualitatively new culture of the person filling its relations with the surrounding socio-natural environment with a specific (depending on the level of ecological cul-

ture) content. The research uses **methods** – analysis of scientific sources on the problem of research, generalization and classification, on the basis of which the components of the environmental culture of future specialists are identified: ideological, motivational, value, cognitive, activity-practical; reflexive. **Result.** The component composition of the ecological culture of future specialists as a result of the integration of environmental and vocational education was explored. **Originality and practical significance.** The criteria of the formation of the ecological culture of future specialists are defined: the formation of the ecological-professional orientation of the individual, the formation of professionally important (meaningful) qualities determined by the specifics of environmental and professional activity, the formation of acmeological invariants of professionalism. **Conclusion.** The identified components and corresponding criteria will facilitate conducting of experimental researches on determination of ecological culture levels formation of future specialists.

Key words: ecological culture, future specialists, ecological education, components, criteria, worldview, values, motives, reflection.

С. В. Соєгура, д.п.н, профессор
Уманский государственный педагогический
университет имени Павла Тычины
ул. Садовая, 2, г. Умань, 20300, Украина
e-mail: lab.eco@udpu.edu.ua

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

В статье соответственно целям раскрыта сущность понятия «экологическая культура» под которой понимаем качественно новую культуру личности, которая наполняет ее отношения с окружающей социоприродной средой конкретным (в зависимости от уровня экологической культуры) содержанием. В исследовании использованы методы – анализ научных источников по проблеме исследования, обобщения и классификации, на основе которых определены компоненты экологической культуры будущих специалистов: мировоззренческий, мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностно-практический; рефлексивный. Исследован компонентный состав экологической культуры будущих специалистов как результата интеграции экологического и профессионального образования. Определены критерии сформированности экологической культуры будущих специалистов: сформированность эколого-профессиональной направленности личности, сформированности профессионально важных (значимых) качеств, определяемых спецификой эколого-профессиональной деятельности, сформированность акмеологических инвариантов профессионализма. Раскрыты компоненты и соответствующие критерии будут способствовать проведению экспериментальных исследований по определению уровня сформированности экологической культуры будущих специалистов.

Ключевые слова: экологическая культура, будущие специалисты, экологическое образование, компоненты, критерии, мировоззрение, ценности, мотивы, рефлексия.

Отримано: 19.10.2017